

קידוש ההשכלה הטכנולוגית הפך אותנו לבורים, חלולים וקהים. יש עדיין מוצא

הישראלי החדש וחובב ההייטק אינו רק קונפורמיסט צר אופקים, אלא גם חסר כישורים אזרחיים בסיסיים. רק מהפכה בשיח הציבורי והחינוכי תוכל לבלום את ההידרדרות

עמית ורשיצקי: 16:25 07.05.2020

המתקפה על הרשות השופטת והניסיון להשבית את פעילות הרשות המחוקקת בחסות משבר הקורונה, הפגיעה בזכויות הפרט בחסות "מצב החירום", כיפוף חוקי היסוד בחסות ממשלת האחדות והתגובה הציבורית והתקשורתית הרפה — כל אלה ממחישים עד כמה נחלשה מערכת החיסון הדמוקרטי בישראל. ביום שלאחר משבר הקורונה תיאלץ החברה הישראלית להתמודד לא רק עם בעיות ישנות (סיפוח, כן או לא) אלא עם אתגרים חדשים שיחייבו אותה לבחון מחדש את ערכיה הבסיסיים ולהכריע באשר לדמותה העתידית. למרות התקווה שלמשבר תהיה השפעה מיטיבה ומפקחת, ההיסטוריה מלמדת שחרדות קולקטיביות מעצימות את הצורך בצורות שלטון סמכותניות, ושמגפות עלולות להעמיק את הניכור החברתי ולחזק מגמות של בדלנות קיבוצית. וכך, ללא שינוי ערכי יסודי בחברה יש להניח כי מגמת הכרסום ביסודות הדמוקרטיה תוסיף ותגבר. אלה החפצים בשימורה של הדמוקרטיה הישראלית צריכים לאמץ מתודת מאבק חדשה ולהפנים שהמלחמה על הדמוקרטיה לא נעשית רק בחזית הפוליטית והחוקתית, אלא אף — ואולי בעיקר — בחזית החינוך והתרבות, במאבק על התודעה וקביעת הערכים.

אחת הטענות שנשמעות חדשות לבקרים בקרב חוגי השמאל והאופוזיציה היא כי קרוב ל-53 שנות כיבוש הן הגורם המרכזי להשחתה המוסרית של החברה הישראלית, לאליומות הפושה בה ולהתפרקותה מערכים הומניסטיים ודמוקרטיים. אמנם אין להמעט בהשפעתו ההרסנית של הכיבוש ובתרומתו לעליית מפלס האלימות בחברה הישראלית, אך יש לומר בהגינות כי הוא אינו הסיבה היחידה לכך. באותה מידה יכול היה דווקא להביא לחידוד האינסטינקטים המוסריים בציבור ולעורר תנועת מחאה אזרחית רחבת היקף, כפי שאירע בדמוקרטיות ליברליות אחרות בעלות עבר קולוניאליסטי.

תהליכים גלובליים של עליית הימין הפופוליסטי בעולם המערבי והתחזקות הסנטימנט הלאומני, הגזעני והאתנוצנטרי, אף הם מעידים על כך שלתהליכי העומק שעוברים על החברה הישראלית יש מקבילות גלובליות, שאינן קשורות בהכרח במצבה הגיאופוליטי של המדינה ובסכסוך המתמשך. הגלובליזציה הכלכלית, שחיקת מעמדות הביניים, והחיפוש של ציבורים גדולים אחר ודאות וביטחון בדמות שיבה לתבניות זהות לאומיות סתגרניות שמקנות תחושה של שותפות אינטימית ויציבות, הם גורמים משמעותיים בנסיגה מערכים אוניברסליים וקוסמופוליטיים. אולם ביסוד כל אלה מתחולל שינוי ערכי ותודעתי עמוק שחומק בדרך כלל מעיניהם של מדעני החברה, הכלכלנים ואנשי התקשורת, שנדרשים לתהליכים אלה. ואכן, במסגרת הדיונים והניתוחים הרבים לאין-ספור בסוגיה זו נפקדת דרך קבע מילה אחת: תרבות, או שמא יש לומר — שקיעת התרבות ואתוס החינוך ההומניסטי שמאפשר אותה. עניין זה נובע מן הטעם הפשוט שקל יותר לאפיין תהליכים היסטוריים במושגים של קשר סיבתי וגלוי לעין של אירוע-רודף-אירוע מאשר לדבר על שינוי תודעה ועל תהליכי עומק בלתי ניתנים לכימות

ומדידה שמתרחשים בספירה המופשטת של השיח התרבותי והנורמטיבי, ומובילים לבסוף לשינוי ערכי והתנהגותי בחברה. אנשי רוח אמריקאים כדוגמת אלן בלום, מרתה נוסבאום ואנדרו דלבאנקו, איפיינו זה מכבר את משבר הדמוקרטיה המערבית כמשבר של ערכים שנובע מהזנחת החינוך ההומניסטי ומהסתיידותו במערכת ההשכלה הגבוהה, אולם נושא זה אינו זוכה כמעט לדיון ציבורי בארץ, למעט אולי בפאנלים אקדמיים סגורים, שנותרים נחלתם הבלעדית של מומחים ובעלי עניין.

הגינות זה ללזרים

קו ישר מחבר בין תהליכי ההסתאבות, ההתבהמות והתפוררות הסולידריות בחברה הישראלית, לבין ירידת קרנם של מדעי הרוח באקדמיה, במערכת החינוך ובציבוריות הישראלית בכללה. אין מדובר כאן בקשר של סיבה ותוצאה, אלא בסימפטומים של אותה המחלה, שהינה גלובלית כשם שהיא מקומית: הניאו-ליברליזציה של חיי הרוח והתרבות והכפפת החינוך, ההשכלה והשיח הערכי-נורמטיבי לאידיאולוגיית השוק "החופשי" ולהיגיון התועלתני של "שורת הרווח". אולם בעוד שבמדינות מערביות אחרות תהליך זה מרוסן במקצת בשל קיומה של מסורת הומניסטית ומידה מסוימת של קונסנזוס סביב ערכים אוניברסליים ודמוקרטיים, הרי שבישראל — מסיבות דמוגרפיות ותרבותיות ובשל המתח המובנה בין דת ומדינה — נוצרה תודעה ציבורית שמקדשת השכלה טכנולוגית, יישומית ו"פרקטית", אגב זלזול בכל למידה שנתפסת כבלתי-מועילה במושגי שוק העבודה. בדרך זו מהווה מערכת החינוך פס ייצור לאנשים שיכולים להיות ידענים מופלגים בעולם הטכנולוגי, הכלכלי והמשפטי-פורמליסטי, אך בורים גמורים בכל הקשור לעולם בני האדם, חלולים מבחינה רגשית וקהים מבחינה מוסרית; טכנוקרטים של ידע יישומי שחפים מכל מידה של חשיבה ביקורתית ושיפוט ערכי.

החברה הישראלית היא אפוא חברה המצויה בפיצול ערכי עמוק. מצד אחד — חברה הייטקיסטית, היפר-טכנולוגית, אימפריה של יזמות וחידושים, ומן הצד השני — חברה בעלת רכיבים דומיננטיים של מסורתיות, אתנוצנטריות, שבטיות ומשיחיות; חברה המאמצת את הישגיה המדעיים והטכנולוגיים של תרבות המערב אך בה בעת דוחה בבוז את ערכי היסוד שעליהם היא מושתתת; חברה שעניינה — אם לאמץ את מושגיו של הפילוסוף הגרמני-יהודי מקס הורקהיימר — "ב"תבונה אינסטרומנטלית" הכופפת הכל לשיקולי יעילות ותועלת, אך בזה ל"תבונה מהותית" שמאפשרת בחינה ביקורתית וערכית של פעילותה ומעשיה. את מקומו של הדיון הציבורי הביקורתי החליפה הקריאה הדוגמטית והפסקנית לקידום "ערכים יהודיים"; את האינטלקטואל ואיש הרוח הביקורתי החליף הסלב החלול או הרב המטיפ. זהו החזון המוצג חדשות לבקרים על ידי מעצבי התודעה הישראלית בשנים האחרונות ובראשם בנימין נתניהו ושרי החינוך של הליכוד, אך גם של יש עתיד והבית היהודי. זוהי מהות המעבר מהרטוריקה של "חברת מופת" שאיפיינה את מנהיגי המדינה מאז בן-גוריון, לרטוריקה של "סטארט-אפ ניישן", אומת הטפטפות והסטארט-אפים, הנישאת בפי נתניהו והימין הלאומי החדש ומתובלת דרך קבע בציטוטים מקראיים על שליחותו האלוהית של עם ישראל. אך לא רק רטוריקה: הרפורמה שהנהיג שר החינוך בנט (ומטופחת בידי ממשיכו, הרב פרץ) בבחינת הבגרות במתמטיקה בצד הנחלה של "ערכים יהודיים" — שעניינה היחיד אינדוקטרינציה אידיאולוגית-פוליטית — הם הביטוי המוחשי של השקפת עולם זו.

כך צמח לו טיפוס ישראלי חדש, שאינו רק קונפורמיסט נבער מדעת, אלא גם חסר כישורים אזרחיים בסיסיים — לפחות על פי אמות מידה דמוקרטיות מערביות — ואשר דעתו כפופה אך ורק לשיקולים "פרקטיים" של עלות מול תועלת. טיפוס זה רואה את הזולת במונחים תועלתניים ומכאן קצרה הדרך לדעה-הומניזציה של האחר המוחלש, יהיה הוא הפלסטיני, הפליט, הנכה או הקשיש. שיעבוד הוויית החיים היומיומית לתחרות "חופשית" נטולת כל רסן הביא להשתרשותה של תודעת מאבק

דרוויניסטית, שבמסגרתה משועבדת האינטראקציה האנושית בכללה להיגיון של הכוח הקר, ההישג החומרי והאינטרס המיידי. מה הפלא אפוא שרוב הציבור, בהתייחסו ל"אנחנו" כהרחבה של "העצמי", רואה בהפעלת כוח עדיפות על הידברות ומשא ומתן. מה הפלא שהוא נוהה אחר פתרונות אינסטנט פופוליסטיים ודוחה בבזז כל אפשרות לתהליך ממושך, הדרגתי, של הידברות ופשרה.

שינוי ערכי זה מתבטא גם בפרופיל של נבחר הציבור בישראל המשקפים במידה רבה את פניה של החברה. יש בו כדי להסביר, למשל, מדוע מרבית הציבור מעדיף מנהיג "חזק" על פני מנהיג שמפגין עמוד שדרה מוסרי ורואה בפוליטיקאי הקומבינטור או בעסקן התחמן דוגמה ומופת ל"מצליחן". על כן אין לתמוה שהדיון הציבורי על ראש ממשלה שסרח נסב על פרוצדורות משפטיות או על כשירותו התפקודית (במקביל לניהול הגנתו המשפטית), ולא על אי-כשירותו המוסרית הבולטת לעין-כל. בעידן הניאו-ליברלי (והפוסט-מודרני) מוסר הוא לחלשים; דבקות בערכים של אמת, הגינות וטוהר כפיים נתפסת כלא יותר מנשקם של הלוצרים שאינם מסוגלים להצליח במשחק האכזרי של הריאל פוליטיק ומבקשים לייפות את כישלונם במילים גבוהות. לא הדבקות באמת כעובדה מוקעת כאן כחולשה, אלא עצם קידושה כערך שעומד ביסוד האינטראקציה האנושית נתון כאן למתקפה. עניין זה יש בו גם כדי להסביר את המשפטיזציה הגוברת של המרחב הציבורי הישראלי, שכן בהיעדר נורמות של שיח ערכי הופכת כל סוגיה של הפרת אמונים או פגיעה באינטרס הציבורי עניין לערכאה משפטית. היגיון השוק הוא שמכתיב גם את התנהלותם בפועל של הפוליטיקאים ומעצבי המדיניות בימינו: לא עוד מנהיגות משרתת ציבור שחותרת למימוש השקפת עולם או חזון אידיאולוגי מובחן, אלא פוליטיקת שררה שמנוהלת על ידי אשפי תקשורת ואמני שיווק המיטיבים להתאים את המסר ל"דרישות השוק" ול"קהלי היעד" על בסיס סקרי דעת קהל. בכך מרוקנת הדמוקרטיה מתוכנה והופכת כלי שליטה ותמרון המונים.

פסאדה במקום תוכן

ניתן לראות כיצד חלו שינויים כאלה בכל תחומי החיים: בתרבות, באמנות, בתקשורת, במערכת המשפט, במערכת החינוך ובאקדמיה. על אף שישראל מתגאה בשיעור אקדמאים מהגבוהים בעולם, בוגרי מערכת ההשכלה הגבוהה ברובם אינם מסוגלים למחשבה ביקורתית או מופשטת, שמהווה תנאי מוקדם לביסוס השקפת עולם עצמאית וליכולת הכרעה מוסרית. זוהי הקרקע הנוחה ביותר לשגשוגם של מסרים פופוליסטיים, לאומניים וגזעניים, שכן הללו, בפנייתם אל הרגש ובהציבם תמונת עולם דיכטומית של טובים מול רעים, בני אור מול בני חושך, הם תמיד קלים יותר לעיכול ובעלי משיכה פסיכולוגית רבה יותר.

השיח הניאו-ליברלי רתם את הרטוריקה של חירויות הפרט לביסוסו של אתוס אינדיבידואליסטי קיצוני שמדרבן בני אדם לפעול על פי אמת אחת ויחידה: תועלת אישית. תרבות "המה יוצא לי מזה" אינה רק ערובה ליצירת חברה מנוכרת שפרטיה מתנהלים בחשדנות תמידית, אלא גם מצע לצמיחתה של תרבות נרקסיסטית, אסקפיסטית וקהת-חושים, שעסוקה בעינוג עצמי ובפולחן העצמי, ואינה מסוגלת או רוצה להכיל ביקורת או מבט פנימה. האדם הניאו-ליברלי, שהורגל בסיפוקים מיידיים ובצריכת בידור אינסטנט המוגשים לו על ידי תרבות ותקשורת מוכוונות רייטינג, נוטה להסתייג מתכנים מורכבים וביקורתיים; תמיד יעדיף את הפסאדה על פני התוכן, את המסר השיווקי, הרגשי והמבדר, על פני המסר המורכב, הדורש רצינות והעמקה. כל הזמנה להתבוננות רפלקטיבית או ביקורתית נדחית, אם בשל חוסר עניין או בשל רתיעה פסיכולוגית. בדרך זו הופך מציב המראה — יהיה הוא העיתונאי, האמן הביקורתי, או השמאלן "החמוץ" — לאויב השנוא ביותר. וכי למה לו, לאדם שהורגל בחיזורם הבלתי-פוסק של אמצעי התקשורת ועולם הפרסום, המבקשים לקנות את לבו בחנופה

ובהאבסה של צרכיו הנרקיסטיים, להתעמת עם מציאות לא נעימה, עם עובדות שאינן מחמיאות, עם הצורך בדיון מעמיק, או רחמנא ליצלן — עם הצורך במתן דין וחשבון על מעשיו? האמנם יש לצפות מאדם שתודעתו אולחשה בזרם בלתי פוסק של מסרים פרסומיים, שיכולת השיפוט שלו הודברה על ידי ההיגיון הצרכני של "חוכמת ההמונים", שיבכר את עמדת האינדיבידואל התבוני על פני ההסתופפות העדרית ונוסכת הביטחון בחיק "עמישראל" ובהליכה נטולת דאגות אחר המנהיג הסמכותני, המיטיב לפרוט על נימי הנפש של ההמון? סוגסטיית ההמונים הניאו-ליברלית מגשימה עצמה באורח קיצוני בטשטוש הגבולות בין אמת ושקר, מציאות ובדיה, שהפך זה מכבר לאחד מתווי ההיכר של התקופה. שחיקתם של התודעה השיפוטית וחוש הביקורת הופכים על נקלה למתקפה חזיתית על המציאות עצמה בשעה שזו ממאנת להתאים את עצמה לצורכי הרגש המידיים ומציפה חרדות שכרוכות במפגש עם תמונת מציאות מורכבת מדי, עם אי הנחת שבספק, ועם האחריות שבהפעלת שיקול דעת עצמאי כחלק מחובתו האזרחית של הפרט בחברה דמוקרטית. התוצאה: צורך נפשי דוחק, קיומי כמעט, בניפוץ המראה, בהכתרת האמת כ"פייק אמת" ובתיוג התקשורת המתווכת אותה כ"פייק ניוז". זוהי גם הקרקע לשגשוגן של תיאוריות קונספירציה בסגנון ה"דיפ סטייט", לפריחתם של נרטיבים מתקרבים וסימון שעירים לעזאזל. עד כדי כך קשורה הבערות בסיאוב מוסרי.

מותה של הרוח

התמורות בשיח הערכי והנורמטיבי הן תולדה של תהליכים פוליטיים, כלכליים וטכנולוגיים, שעברו על העולם המערבי בעשורים האחרונים והשפיעו על עיצוב התרבות והתודעה. אולם בכל הקשור לשקיעת האתוס ההומניסטי בחינוך ובתרבות, מידה לא מבוטלת של אשמה יש לתלות גם באקדמיה ובמעצבי השיח האינטלקטואלי שלה, שאיפשרו את נסיגתה של מערכת ההשכלה הגבוהה מתפקידה החברתי והחינוכי והשתעבדותה למודל שוק המקדש מטרות "רווחיות" קצרות-טווח.

את שורשי המשבר במדעי הרוח ניתן לזהות במחצית השנייה של המאה ה-19, עם עליית מעמדו של הפוזיטיביזם המדעי והתבטלותם מרצון של מדעי הרוח בפני המדעים המדויקים עד כדי ניסיונם להידמות להם. בתהליך ממושך אך עקבי טושטשה ההפרדה ההכרחית בין "עובדות" ו"ערכים" (הפרדה שעליה עמד כבר בשעתו הפילוסוף דיוויד יום), בין מדע אובייקטיבי ופרשנות סובייקטיבית, עד כי כיום כמעט שאין יכולת לדבר עוד על מחקר הומניסטי ללא תשלום מס למולך "המדעיות" — עניין המתבטא בטיב שאלות המחקר, המתודה והשפה. ארגונה מחדש של האקדמיה המודרנית סביב עקרונות של התמחות והתמקצעות השאלים מעולמות הביורוקרטיה והתעשייה הביאו אף הם לטיפוח זן של למדנות עקרה המקדשת עיסוק בקוצו של יוד ומלווה בפלפולים סכולסטיים אשר אינם תורמים כהוא זה לידע האנושי. ההיגיון המדעי של מיפוי ותיאור דחק אפוא את מלאכת הפרשנות (ההרמנויטיקה) והפך את מדעי הרוח לחיקוי נלעג של "מדע" שאין לו דבר להציע זולת ידע התמחותי מצומצם שפונה לקבוצת מומחים צרה ומסוגרת ונמנע במפגיע מעיסוק ב"שאלות הגדולות". מן העבר השני, הדומיננטיות של רעיונות שמכונים "פוסט-מודרניסטיים" בשיח האקדמי הביאה להתחזקות מגמות של רלטיביזם ונרטיביזם, שחתרו אמנם תחת יומרתם של מדעי הרוח לפוזיטיביזם, אך בה בעת עיקרו מתוכן כל אפשרות לאמירה בעלת משמעות וערך. הרעיון שלפיו הרלטיביזם פותח פתח לגישה שוויונית, פלורליסטית וסובלנית, התברר, באורח פרדוקסלי, כבעל השלכות הפוכות: בשם ההבטחה ל"ניטרליות" ערכית ותקינות פוליטית, הוא כונן דיקטטורה מחשבתית שהתבטאה בבריחה מכל עמדה ערכית ובויתור על החיפוש אחר הטוב והראוי. ברוח זו, גם כיום, כל השקפה שחורגת מקו רעיוני זה מתויגת באופן אוטומטי כ"שמרנית" או "ריאקציונית", אולם האמת העגומה היא שאימוץ הרלטיביזם הפוסט-מודרני רק הרחיק את המחנה הליברלי-דמוקרטי מן הערכים הליברליים האמיתיים, המקוריים, שהעלו על נס את התבונה האנושית כאמצעי לכינון עולם צודק וטוב יותר. בכך

כרתו אבירי השמאל הליברלי וזכויות האדם את הענף שעליו ישבו והתפרקו מרצון מהנשק הרעיוני שאמור היה לשמש אותם במאבקם בכוחות הלאומניים והאנטי־דמוקרטיים החדשים. כתוצאה מתהליכים אלה ננטש גם האידיאל ההומניסטי הקורא לעיצובו העצמי של הפרט והוזנח ייעודם של מדעי הרוח כאמונים על הקניית ראייה כוללת של העולם.

מאז יוון העתיקה, וביתר שאת בעת המודרנית, נתפס החינוך ההומניסטי אמצעי לעיצובו של אדם שלם מבחינה אינטלקטואלית, רוחנית ומוסרית. השכלה פילוסופית נועדה לטפח חשיבה ביקורתית; ידיעת ההיסטוריה נועדה להרחיב את הניסיון האנושי; הספרות והאמנויות סייעו לטפח רגישות לניואנסים וכוח מדמה המהווה תרופה כנגד לקונפורמיזם על כל סוגיו; רכישת כישורי השפה נועדה להרחיב את יכולות המבע הרגשי והמנעד המחשבתי; הכרת תרבויות ודתות אחרות איפשרה להרחיב את נקודת הסתכלותו של הפרט מעבר למעגלי הזהות המידיים שלו ולפתח אצלו רגישות למורכבות האנושית ואגב כך אמפתיה לאחר. כל אלה נועדו לעצב אינדיבידואל בעל עמדה אוטונומית בעולם, שמסוגל לגבש את השקפת עולמו בכוח תבונתו ולהכריע בסוגיות בעלות משקל מוסרי. וכיום? הייעוד הדידקטי של טיפוח האישיות נדחק לטובת רכישת תואר או קידום קרייריסטי. את הדיון בבני אדם ובעולמם החליף העיסוק ב"דיסקורס", ושאלות של ערך ומשמעות נזנחו לטובת עיסוק נברני בסוגיות של זהות, שמייצר גטאות אינטלקטואליים של סתגרנות פוליטית, תרבותית ומגדרית. זאת ועוד, הניסיון להעתיק מתודות מדעיות אל תחום מדעי הרוח והפנמת עקרון הקידמה המדעית הביאו לאינפלציה של מחקרים מופרכים שתכליתם היחידה היא "עדכון" ו"חידוש" בכל מחיר. בכל אלה שולט היגיון השוק והצורך לספק את דרישתה של המערכת האקדמית ל"אימפקט" — אותה מילה מקודשת שסביבה נסבים חייו של האקדמאי בימינו ושמזקקת יותר מכל את תהליך הפיכתם של חיי ההגות והרוח לקרייריזם ציני ונטול עכבות המונע בידי צורך תמידי להוכחת "נחיצות". ביסוסה של הערכת המחקר על "מדדי אימפקט" הביאה לא רק לעיוות בנושאי המחקר, המונעים יותר ויותר משיקולים תועלתניים וחוץ־מדעיים, אלא להפיכתם של החוקרים ליצרני פרסומים ולאנשי מכירות שעסוקים כל העת בשייווק מרכולתם. בכך נשחק מעמד האינטלקטואל בחברה ונזנח העיסוק בשאלות שהיו לפנינו עניינם הסגולי של מדעי הרוח. בדרך זו הרוויחו מדעי הרוח בכבוד את כינוי הגנאי "מדעי הדשא".

יש לומר בהגינות: מדעי הרוח אינם ערובה להומניות. בהקשר זה מהדהדת שאלתו של חוקר הספרות ותיאורטיקן התרבות המנוח ג'ורג' סטיינר *do the humanities humanize*, בהידרשו ל"פרדוקס הברוטלי", כלשונו, שאיפשר את מפעל ההרג הנאצי בלב לבה של אירופה הנאורה, בארצם של שילר, גתה ובטהובן. אולם בצד דברים אלה יש לומר גם זאת: תנאי הכרחי לקיומה של חברה דמוקרטית, פתוחה ופלורליסטית הוא טיפוח אזרחים בעלי תודעה ביקורתית ואחריות מוסרית. ללא חינוך הומניסטי שמסוגל לעצב בני אדם בעלי תודעה חופשית אנו נידונים לחיות בחברה של רובטים צייתנים ויעילים, שמהווים טרף קל לרודנים ודמגוגים.

מה ראוי שיהיה

לא כאן המקום לדון במהפכה התפיסתית, המתודולוגית והדידקטית שנדרשת לתיקון המעוות. אציין בקצרה כמה רעיונות כלליים: בראש ובראשונה, הידוק הקשר בין מדעי הרוח והחינוך לערכים מתוך הבנה כי ההומניסטיקה — שלא כמדעים המדויקים — אינה צריכה, ואף אינה יכולה, להיות ניטרלית מבחינה ערכית. "הומניזם ניטרלי", ניסח זאת היטב סטיינר, "אינו אלא תחבולה התפורה במיומנות או פרולוג לא־הומניות". כאן טמון גם תפקידה של מערכת ההשכלה הגבוהה כאמונה לא רק על חקר האדם והבנתו אלא אף על חינוכו ועיצובו כישות מוסרית ובעלת מודעות חברתית. עניין זה כרוך גם בשינוי תפיסתם העצמית של האינטלקטואלים מפרטים שעסוקים בקידומם המקצועי לאלטיטה משרתת

שמחויבת לרווחת החברה. יש לפתח מודלים חדשים של למידה הומניסטית שמתמקדים בטיפוח ידיעה עצמית של האדם ומדגישים את החינוך והרלוונטיות של החינוך ההומניסטי לחיים. ברוח זו, למשל, הציע חוקר הספרות הישראלי, יואב רינון, לעצב את לימודי הספרות כ"פואטיקה דידיקטית" שיש בה כדי למפות מצבי משבר ולהציע פתרונות מעשיים באמצעות קריאה פרשנית של טקסטים ספרותיים. ברובד העמוק יותר, יש לזנוח לחלוטין את הגישה הקושרת לימוד ועיון הומניסטיים עם "פרוגרס" ולפתח מודלים חדשים שמעמידים במרכזם גישה קונטמפלטיבית, שבאמצעותה ניתן יהיה לחשוב מחדש על סוגיות ובעיות יסוד אנושיות.

ברמה המערכתית נכון להוסיף לטפח גישה בין-תחומית שמשלבת השכלה טכנית והומניסטית. אחת הדרכים היא יצירת תרבות של השכלה גבוהה המבוססת על מודל של לימודים כלליים ברוח ה-Liberal Arts, שמאפשרת לסטודנט לשלב קורסים בנושאים "בלתי רווחיים" עם לימודים "מעשיים". ניסיונות לשלב קורסים במדעי הרוח במסגרת לימודי מדע וטכנולוגיה אף הם עשויים לשאת ברכה, אולם בכך קיימת גם סכנה לאינסטרומנטליזציה של מדעי הרוח ולהפיכתם כלי שרת "מעשי" נטול כל ערך ממש. בנוסף על אלה, יש לעודד יצירת קשרים בין האקדמיה והציבור הרחב, לרבות קידום שיתופי פעולה עם מערכת החינוך העל-יסודית (כפי שנעשה למשל בתוכנית "אידיאה" באוניברסיטת תל אביב או במסגרת יוזמות פרטיות כדוגמת "דרך-רוח"). אולם ככל שצעדים אלה עשויים להתברר כמועילים וחיוניים, הרי שהם בבחינת תיקון זמני וחלקי, ואין בהם כדי לחלץ את מדעי הרוח מהמשבר העמוק שבו הם נמצאים. רק שינוי יסודי בשיח הציבורי, המגובה בנכונות של מעצבי השיח ההומניסטי לחלץ את מדעי הרוח מלפיתת החנק של האינסטרומנטליות המדעית מכאן ומהניטרליות הערכית הפוסטמודרניסטית מכאן, עשוי לשקם במשהו את מעמדו.

על רקע השתרשותה של הדעה שלפיה מדעי הרוח הם עניין מיותר הגוזל משאבי חינוך יקרים יש צורך לשוב ולחדד את חשיבותם החברתית ואת החובה לשמר ולטפח את מעמדו האוטונומי לצד המדעים המדויקים. כפי שניסח זאת הפילוסוף וילהלם דילתי לפני יותר ממאה שנה, ההבדל בין מדעי הטבע ומדעי הרוח נעוץ באופן שבו הם מבקשים להסביר את העולם: בעוד מדעי הטבע שואפים לחשוף את קשרי הסיבתיות שבין תופעות הטבע, מדעי הרוח שואפים לחשוף את משמעותם. כך, בעוד שמדעי הטבע מבוססים על התבוננות אמפירית בעולם הטבע ובכל מה שאינו מעשה ידי אדם, מדעי הרוח עוסקים בעולמו של האדם, במשמעות שהוא מעניק להווייתו ובמפעליו ההיסטוריים — התרבותיים, הפוליטיים והרוחניים. הבדל זה מקפל בתוכו גם הבחנה הכרחית באשר לתפקידם של המדעים המדויקים ומדעי הרוח בחברה: בעוד המדע, כדברי מקס ובר, יכול לומר "מה יש" אך לא "מה ראוי שיהיה", מדעי הרוח, ובכלל זה השיח התרבותי כולו, צריכים לשמש מרחב שבו מתקיים הדיון על אתיקה, ערכים ומשמעויות. על המדעים המדויקים ומדעי הרוח לשמש עמודי תווך שעליהם נשען בניין הידע האנושי כולו; עליהם לשמר את האוטונומיה שלהם כשני תחומי דעת נפרדים המקיימים ביניהם דיאלוג חופשי ומפרה, אך בה בעת מרסן. עניין זה רלוונטי מתמיד לנוכח האתגרים שעומדים לא רק בפני החברה הישראלית התרה אחר זהותה הדמוקרטית והחילונית או בפני מדינות מערביות אחרות שנאבקות לשמר את זהותן הדמוקרטית, אלא בפני האנושות כולה בעידן הפוסט-קורונה, משבר האקלים ומהפכות טכנולוגיות חסרות תקדים. דווקא בימים שבהם אנו נושאים עיניים אל עולם המדע והרפואה כמושיע, עלינו לזכור את הצורך בחיזוק הפרספקטיבה הביקורתית והאתית. עלינו לזכור כי פיתוחים טכנולוגיים עשויים להביא ברכה גדולה לאנושות אך להתגלות גם כחרב פיפיות (ראו ערך ביקוע האטום או המצאת הדשן הכימי). רק טיפוח שיח הומניסטי, אתי וביקורתי עשוי להגן על האנושות מפני גולם הטכנולוגיה שיצרה. רק חברה שמאמצת את האופציה ההומניסטית יכולה לשמש בלם לדהירה נטולת המעצורים של האדם אל עבר כיליונו.

